УДК 630* 15

ВИДОВИЙ СКЛАД ТА ЧАСТОТА ПОЇДАННЯ ЗУБРОМ ДЕРЕВНИХ, ЧАГАРНИКОВИХ І ТРАВ´ЯНИХ РОСЛИН В УМОВАХ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Делеган І.В., к.с.-г.н., доцент

Український державний лісотехнічний університет

Зубр, бізон європейський, (Bison bonasus, L.) - один з двох видів роду у фауні світу; єдиний вид роду у фауні України, найкрупніший представник сучасної лісової теріофауни Європи [1]. Як свідчать палеозоологічні, літописні й архівні матеріали, ці великі парнокопитні в історичному минулому заселяли й Українські Карпати [2]. Гірсько-карпатська форма зубра в природних умовах перестала існувати, ймовірно, десь наприкінці XVIII століття [3]. Перші спроби реакліматизації бізона європейського в Україні, у 1902, 1913, 1937 рр., виявилися невдалими. На початку XX століття залишки популяцій виду існували в природному стані тільки в Біловезькій Пущі та на Кавказі, проте під час тривалих військових конфліктів вони були майже повністю винищені. На основі тварин, що збереглися лише в зоологічних парках і приватних угіддях, здійснювалося відновлення виду. У результаті складної роботи по загінному та напіввільному розведенню стало можливим вільне утримання цих тварин [4-7].

Починаючи з 1965 року, зубри реінтродукуються в Українських Карпатах. Тут, у природних умовах Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей, вдалося сформувати самостійні, територіально ізольовані мікропопуляції цього унікального виду [8]. Згідно з основним державним документом - Червоної книги України [9], зубр сьогодні має статус відновленого виду, популяції якого завдяки вжитим заходам щодо їх охорони не викликають стурбованості, однак не підлягають використанню і вимагають постійного контролю. Серед факторів, що піддаються контролю, провідне місце належить трофічним особливостям зубра, які в умовах Українських Карпат практично не вивчені. Водночас, на думку провідних фахівців - Krasinski Z., [10]; Krasinska M., Gabon-Raczynska K., Krasinski Z., [11]; Магометов М.-Р.Д [12], Домніч В.І., Вовченко В.Ю., Домнич І.Ф., Євсєєва Т.О [13] та ін., вивчення особливостей живлення диких копитних має важливе наукове і практичне значення.

Мета цієї роботи - з´ясувати видовий склад та частоту поїдання зубром деревних, чагарникових і трав´яних рослин в умовах Українських Карпат. Дослідження проводилися шляхом безпосередніх польових спостережень, впродовж 1991-1998 рр. На виявлених у процесі спостережень місцях випасання тварин складалися описи та збирався гербарій видів рослин, що поїдаються зубром. Рослини визначалися за класичним визначником. Частоту поїдання рослин оцінювали за п´ятибальною шкалою: 1 - поїдання зафіксовано в межах від 1 до 20 % загальної кількості описів; 2 - 21-40 %; 3 - 41- 60 %; 4 - 61- 80 % та 5 - 81-100 % відповідно. Результати проведених дослідженнь подано в таблиці.

Як видно з наведених у таблиці даних, кормовий раціон зубра в Карпатах включає 172 види рослин, серед яких 74,4 % - трави. Частка деревно-чагарникових видів становить 25,6 %, у тому числі - деревних - 13,4 %, чагарникових - 12,2 %. Деревні рослини, що поїдаються зубром, представлені 9-ма родинами, які за кількістю видів утворюють ряд: Salicaceae (5), Rosaceae (4), Betulaceae (4), Fagaceae (3), Ulmaceae (2), Aceraceae (2), Tiliaceae (1), Oleaceae (1), Leguminosae (1), а чагарникові та напівчагарникові - 8-ма: - Rosaceae (10), Salicaceae (3), Rhamnaceae (2), Caprifoliaceae (2), Beulaceae (1), Celastraceae (1), Cornaceae (1), Saxifragaceae (1). У 23 видів деревних та 21 виду чагарникових і напівчагарникових рослин зубр об´їдає листя, пагони, споживає плоди, а взимку - окрім пагонів іще й кору.

Спостереження показують, що зубр в районі досліджень може поїдати 128 видів трав´яних рослин із 23 родин. Проте, переважна їх більшість - 70,2 % належить до 5 родин: Poaceae (40), Fabaceae (26), Asteraceae (11),Cyperaceae (8), Caryophyllaceae (5). Наступних 12,4 % видів трав рівномірно розподіляється між 4-ма родинами - Apiaceae, Cavpanulaceae, Onagraceae і Rosaceae; подальших 6,9 % - аналогічно - між трьома - Boraginaceae, Juncaceae та Rubiaceae, решта - 10,5 % видів відноситься до 11 родин: Convjlvulaceae, Chenopodiaceae, Ericaceae, Geraniaceae, Lamiaceae, Oxalidaceae, Plantaginaceae, Poligonaceae (2), Ranunculaceae, Scrophulariaceae, Urticaceae (2). За співвідношенням загальної кількості видів деревних, чагарникових і трав´яних рослин, які поїдаються зубром в умовах Українських Карпат, його можна віднести до типових травоїдних тварин.

Встановлено також, що одні рослини зубр поїдає частіше, а інші рідше. Серед 172 видів стравлюваних зубром рослин, таких, що поїдаються дуже часто, виявлено 11,6 %, часто - 14,5 %, посередньо - 20,9 %. Проте, більшість - 53% зазначених у таблиці видів рослин зубр поїдає рідко (22,7%) та дуже рідко (30,3 %). Зпоміж 23 деревних видів рослин 30,5% зубром поїдається дуже часто, 13% - часто, 26,1% - посередньо, а решта - 30,4 % рідко та дуже рідко. Співвідношення кількості видів трав'яних рослин за групами різної частоти поїдання зовсім інше ніж у деревних. Дуже часто поїдається зубром 8,6 %, часто - 14,1 %, посередньо - 20,3 %, рідко - 26,5 % і дуже рідко - 30,5 % видів трав´яних рослин.

У результаті проведених досліджень складено попередній список і з'ясована частота поїдання зубром видів деревних, чагарникових і трав´яних рослин в умовах Українських Карпат.

Таблиця - Видовий склад та частота поїдання зубром деревних, чагарникових і трав'яних рослин в умовах Українських Карпат

№ п/п	Назва виду	Частота поїдання, бал
1	2	3
1. Деревні рослини		
1.1	Береза повисла *Betula pendula Roth.*	3
1.2	Бук лісовий *Fagus silvatica L.*	5
1.3	Верба біла *Salix alba L.*	2
1.4	Верба ламка *Salix fragilis L.*	3
1.5	Вільха клейка *Alnus glutinosa L.*	1
1.6	Вільха сіра *Alnus incana L.*	1
1.7	В'яз гірський *Ulmus glabra Huds.*	5
1.8	В'яз еліптичний *Ulmus eliptica C. Koch.*	5
1.9	Граб звичайний *Carpinus betulus L.*	5
1.10	Груша лісова *Pirus communis L.*	3
1.11	Дуб звичайний *Quercus robur L.*	5
1.12	Дуб скельний *Quercus petraea (Mattuschka) Liebl.*	4
1.13	Клен явір *Acer pseudoplatanus L.*	3
1.14	Клен гостролистий *Acer platanoides L.*	2
1.15	Липа серцелиста *Tilia cordata Mill.*	4
1.16	Осика *Populus tremula L.*	5
1.17	Робінія псевдоакація *Robinia pseudoacacia L.*	3
1.18	Тополя біла *Populus alba L.*	3
1.19	Тополя чорна *Populus nigra L.*	4
1.20	Черешня *Cerasus avium (L.) Moench.*	1
1.21	Черемха звичайна *Padus avium Mill.*	2
1.22	Яблуня лісова *Malus sylvtstris Mill.*	2
1.23	Ясен звичайний *Fraxinus excelsior L.*	5
2. Чагарникові рослини		

№ п/п	Назва виду	Частота поїдання, бал
2.1	Бруслина європейська *Euonymus europaea L.*	3
2.2	Верба тритичинкова *Salix triandra L.*	4
2.3	Верба козяча *Salix caprea L.*	5
2.4	Верба п'ятитичинкова *Salix pentadra L.*	4
2.5	Глід одноматочковий *Crataegus monogina Jacq.*	1
2.6	Горобина звичайна *Sorbus aucuparia L.*	4
2.7	Жимолость чорна *Lonicera nigra L.*	1
2.8	Жостір проносний *Rhamnus cathartica L.*	1
2.9	Калина звичайна *Viburnum opulus L.*	2
2.10	Крушина ламка *Frangula alnus Mill.*	3
2.11	Ліщина звичайна Corylus *avellana L.*	3
2.12	Малина *Rubus idaeus L.*	5
2.13	Ожина сиза *Rubus caesius L.*	1
2.14	Ожина повзуча *Rubus serpens Weihe ex Lej. Et Court.*	1
2.15	Ожина несійська *Rubus nessensis W. Hall.*	1
2.16	Свидина кров'яна *Swida sanquinea (L.) Opiz.*	4
2.17	Смородина колосиста *Ribes spicatum Robson.*	1
2.18	Терен колючий *Prunus spinosa L.*	3
2.19	Шипшина червонолиста *Rosa rubrifolia Vill.*	1
2.20	Шипшина повисла *Rosa pendulina L.*	1
2.21	Шипшина чагарникова *Rosa dumalis Bechst.*	1
3. Трав'яні рослини		
3.1	Бедринець ломикаменевий *Pimpinella saxifraga L.*	1
3.2	Березка польова *Convolvulus arvensis L.*	1
3.3	Біловус стиснутий *Nardus stricta L.*	2
3.4	Борщівник європейський *Heracleum spondylium L.*	1
3.5	Бромус м'який *Bromus mollis L.*	2
3.6	Буркун білий *Melilotus albus L.*	2
3.7	Буркун лікарський *Melilotus officinalis (L.) Pall.*	2
3.8	Гадючник звичайний *Filipendula vulgaris Moench.*	2
3.9	Гвоздика скупчена *Dianthus cjmpactus Kit.*	1
3.10	Гвоздика картузіанська *Dentharia cartusianorum L.*	1

№ п/п	Назва виду	Частота поїдання, бал
3.11	Герань лісова *Geranium sylvaticum L.*	1
3.12	Гірчак звичайний *Polygonum aviculare L.*	1
3.13	Горлянка повзуча *Ajuga reptans L.*	1
3.14	Горошок великоквітковий *Vicia grandiflora Scoh.*	3
3.15	Горошок пухнатий *Vicia pilosa Bieb.*	2
3.16	Горошок посівний *Vicia sativa L.*	2
3.17	Горошок горохоподібний *Vicia pisiformis L.*	2
3.18	Горошок лісовий *Vicia sylvatica L.*	2
3.19	Горошок мишиний *Vicia cracca L.*	2
3.20	Горох польовий *Pisum sativum L.*	4
3.21	Горох посівний *Pisum arvense L.*	1
3.22	Гравілат річковий *Geum rivale L.*	3
3.23	Гребінник звичайний *Cynosurus cristatus L.*	3
3.24	Грястиця збірна *Dactylis glomerata L.*	5
3.25	Деревій майже звичайний *Achillea submellefolim Klok.et Krytzka.*	3
3.26	Дзвоники кропиволисті *Campanula tracheliumL.*	2
3.27	Дзвоники оленячі *Campanula cervicaria L.*	3
3.28	Дзвоники персиколисті *Campanula persicifoli L.*	2
3.29	Дзвоники скупчені *Campanula glomerata L.*	2
3.30	Еспарцет виколистий *Onobrychis vicifolia Scop.*	3
3.31	Жарновець віниковий *Sarothamnus scoparius (L.) Koch.*	5
3.32	Жито посівне *Secale cereale L.*	2
3.33	Живокіст лікарський *Symphytum officinale L.*	1
3.34	Жовтець польовий *Ranunculus arvensis L.*	3
3.35	Жовтий осот польовий *Sonchus oleraceusL.*	2
3.36	Жовтий осот городній *Sonchus arvensis L.*	3
3.37	Зіновать руська *Chamaecytisus Ruthenicus (Fisch ex Woloszcz.)*	2
3.38	Зніт дрібноквітковий *Epilobium parviflorum Schreb.*	1
3.39	Зніт гірський *Epilobium montanum L.*	1
3.40	Зніт альпійський *Epilobium alpestre L.*	1
3.41	Квасениця звичайна *Oxsalis acetosella L.*	1
3.42	Квасоля вогняно-червона *Phaseolus coccineus L.*	1

№ п/п	Назва виду	Частота поїдання, бал
3.43	Кінські боби *Faba bona Medik.*	1
3.44	Кмин звичайний *Carum carvi L.*	1
3.45	Комиш лісовий *Scirpus sylvaticus L.*	2
3.46	Конюшина повзуча *Trifolium repens L.*	5
3.47	Конюшина біло-жовта *Trifolium ochroleucon Huds.*	5
3.48	Конюшина біло-жовта *Trifolium ochroleucon Huds.*	5
3.49	Конюшина лучна *Trifolium pratense L.*	5
3.50	Конюшина альпійська *Trifolium alpestris L.*	5
3.51	Конюшина гірська *Trifolium montanum L.*	4
3.52	Коронарія зозуляча *Coronaria flos-cuculi (L.) A. Br.*	2
3.53	Костриця лучна *Festuca pratensis Huds.*	3
3.54	Костриця червона *Festuca rubra L.*	3
3.55	Костриця борозниста *Festuca rupicola Heuff.*	2
3.56	Костриця овеча *Festuca ovina L.*	4
3.57	Костриця велетенська *Festuca gigantea (l.), Vill.*	2
3.58	Костриця різнолиста *Festuca heterophill Lam.*	3
3.59	Кремена біла *Petasites albus (L.) Geartn.*	1
3.60	Кропива дводомна *Urtika dioica L.*	3
3.61	Кропива жалка *Urtica urens L.*	1
3.62	Куколиця біла *Melandrium album (Mill.) Garcke.*	1
3.63	Куколиця дводомна *Melandrium dioicum (L.), Coss.et Germ.*	1
3.64	Кукурудза *Zea mays L.*	1
3.65	Кульбаба лікарська *Taraxacum officinale Web.et Wigg.*	4
3.66	Куничник мінливий *Calamagrostis varia (Schrad.), Host.*	3
3.67	Куничник наземний *Calamagrostis epigeos (L.), Moench.*	4
3.68	Куничник тростиновий *Calamagrostis arundinacea (L.), Roth.*	4
3.69	Лисохвіст лучний *Alopeccurus pratensis L.*	2
3.70	Лобода біла *Cenohpodium album L.*	2
3.71	Лопух справжній *Artium lappa L.*	1
3.72	Любочки дунайські *Leontodon danubialis Jacg.*	1
3.73	Люцерна посівна *Medicago sativa L.*	4
3.74	Лядвинець український *Lotus ucrainicus Klok.*	4

№ п/п	Назва виду	Частота поїдання, бал
3.75	Лядвинець польовий *Lotus arvensis Pers.*	4
3.76	Медова трава *Holcus lanatus L.*	2
3.77	Медунка лікарська *Pulmonaria officinalis L.*	1
3.78	Мітлиця тонка *Agrostis tenuis Sibth.*	4
3.79	Мітлиця собача Ag*rostis canina L.*	2
3.80	Мітлиця велетенська *Agrostis gigantea Roth.*	3
3.81	Молінія голуба *Molinia coerulea (L.), Moench.*	1
3.82	Морква дика *Daucus carota L.*	2
3.83	Незабудка лісова *Myosotis sylvaticf Ehrh.ex Hoffm.*	1
3.84	Нечуй вітер волохатий Hierac*ium villosum Jacg.*	3
3.85	Овес звичайний *Avena fatua L.*	1
3.86	Осока заяча *Carex leporina L.*	2
3.87	Осока рання *Carex praecox Schreb.*	3
3.88	Осока вічнозелена *Carex sempervirens Vill.*	4
3.89	Осока жовта *Carex flava L.*	2
3.90	Осока лісова *Carex sylvatica Huds.*	2
3.91	Осока гірська Car*ex montana L.*	2
3.92	Осот щетинистий *Cirsium setosum (Wild.), Bess.*	1
3.93	Очерет *Phragmites australis (Cav.),Trin. Ex Steud.*	2
3.94	Пажитниця багаторічна *Lolium perene L.*	4
3.95	Пахуча трава *Anthoxatum odoratum L.*	3
3.96	Перестріч гайовий *Melampyrum nemorosum L.*	1
3.97	Підмаренник карпатський *Galium carpaticum Klok*	1
3.98	Підмаренник справжній Galium *verum L.*	1
3.99	Підмаренник запашний *Galium odoratum (L.),Scop.*	1
3.100	Пирій повзучий *Elytrigia repens (L.),Nevski*	4
3.101	Пирій середній *Elytrigia intermedia (Host.),Nevski.*	1
3.102	Подорожник ланцетолистий *Plantago lanceolata L.*	3
3.103	Приворотень альпійський Alchem*illa alpestris L.*	1
3.104	Пшениця літня Triti*cum aestivum L.*	1
3.105	Родовик лікарський Sanquis*orba officinalis F.W. Schmidt.*	2
3.106	Ситник трироздільний *Juncus trifidus L.*	5

№ п/п	Назва виду	Частота поїдання, бал
3.107	Ситник розлогий Junc*us effusus L.*	4
3.108	Ситник скупчений Juncu*s conglomeratus L.*	3
3.109	Стоколос безостий *Bromopsis inermis (Leyss.),Holub.*	3
3.110	Сугайник австрійський *Doronicum austriacum Jacg.*	1
3.111	Тимофіївка лучна *Phleum pratense L.*	5
3.112	Тимофіївка альпійська Phleum *alpinum L.*	5
3.113	Тонконіг лучний *Poa pratensis L.*	5
3.114	Тонконіг звичайний *Poa trivialis L.*	5
3.115	Тонконіг болотний *Poa palustris L.*	4
3.116	Тонконіг альпійський *Poa alpinus L.*	3
3.117	Тонконіг однорічний *Poa annua L.*	3
3.118	Тонконіг дібровний *Poa nemoralis L.*	2
3.119	Тонконіг сизий *Koeleria glauca (Spreng.),DC.*	2
3.120	Трясунка середня *Briza media L.*	4
3.121	Хамерій вузьколистий *Chamaenerion anqustifolium (L.),Holub.*	5
3.122	Череда трироздільна *Bidens tripartita L.*	1
3.123	Чина посівна Lathy*rus sativus L.*	4
3.124	Чина лучна *Lathyrus pratensis L.*	4
3.125	Чина субальпійська *Lathyrus subalpinus (Herb.),G.Beck.*	3
3.126	Чорниця *Vaccinium myrtillus L.*	3
3.127	Щавель кислий *Rumex acetosa L.*	1
3.128	Щучник дернистий *Deschampsia caespitosa (L.),Beauv.*	3
3.129	Яглиця звичайна *Aegopodium podagraria L.*	3

ЛІТЕРАТУРА

1. Соколов В.Е. Систематика млекопитающих. -М.: Высшая школа, 1979.-528 с.
2. Бондаренко В.Д., Делеган І.В., Татаринов К.А. та ін. Мисливствознавство.- К.: РНМК ВО, 1993. – 197 с.
3. Нахлик А. Про Трансільванського зубра //Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість. - Вип. 23. - Львів: Світ, 1992. - С. 22-27.
4. Pucek Z. What to do with the European bison, now saved from extinction? Acta zool. Fennica, 1972, - S. 187-190.
5. Teren S. Po stopách vzácnej zveri. Obzor.- Bratislava, 1987.- 192 s.
6. Sladek J. Aby prežili rok 2000. Osveta.- Bratislava, 1989.-167 s.
7. Krasinski Z.K. Zubr zagrozony?// Parki Narodowe.- 1994.-2.- S. 5-6.
8. Бондаренко В.Д., Делеган І.В. Зубри в Європі та Україні //Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість. - Вип.24. - Львів: Світ, 1995.- С. 7-9.

9. Червона книга України. Тваринний світ. - К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1994.- 464 с.

10. Borowski S.,Kjssak S. The natural food preferences of the European Bison in seasons free of snow cower. Acta theriol.- 1972.- 17, - S. 151-169.

11. Krasinska M., Gabon-Raczynska K.,Krasinski Z. Strategy of habitat utilization by European bison in the Bialowieza Forest. Acta theriol, 1987.- 32, 11, - S. 147-203.

12. Магометов М.-Р.Д. Роль кормовых ресурсов и особенностей питания в динамике устойчивости популяций растительноядных животных: Автореф. дисс... канд. биол. Наук.-М.,1995.- С. 1-46.

13. Домнич В.И., Вовченко В.Е., Домнич И.Ф.,Евсеева Т.А. Пищевая и енергетическая ценность кормов копытных Юга Украины //Актуальні питання збереження та відновлення степових екосистем. - Асканія-Нова, 1998. - С. 270-274.